

Knygos

APIE GROŽĮ VISUR ESANTĮ

Estetikos enciklopedija. Sudarytojas, rengėjas ir mokslinis redaktorius prof. habil dr. Juozas Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2010. 656 p. ISBN 978-5-420-01682-4

Estetika Lietuvos filosofijos akiračiuose yra gerai matoma. Galėtume išvardyti keliolika atsidavusių ir produktyvių šios srities autorių, ne ką mažiau ir solidžių, originalių ir verstinių veikalų. Naujausias ir stambiausias – „Estetikos enciklopedija“ – nusipelno ypatingo dėmesio.

Enciklopedijos, kaip kolektyvinio veikalų, kurių rengė 34 autoriai, pasirodymas yra ne tik estetikos, bet ir kitų humanitarinių mokslų požiūriu nepaprastas įvykis, kalbant apie šios srities mokslininkų išprusimą, profesinės atsakomybės jausmą, gebėjimą susitelkti bendram tikslui. Kad gausus kolektyvas dirbtų darniai ir kūrybiškai, be kitų dalykų, reikalingas veiklą organizuojantis, principus diktuojantis ir sunkius darbus sau pačiam pasiliekančias asmuo. Juoba kad veikalui parengti prireikė ne vienų metų. Toks asmuo, enciklopedijos sumanytojas ir sudarytojas, buvo profesorius Juozas Mureika. Jis puikiai susipažinęs tiek su estetikos tematikos istorine raida, tiek su šiuolaikinėmis estetikos tendencijomis, ypač su tokios estetinė kultūra pasižyminčios šalies kaip Vokietija estetikų, filosofų darbais. Jis taip pat yra daugelio straipsnių ir savitų požiūrių autorius.

Tai, kad veikalas su kaupu atlieka enciklopedinio leidinio paskirtį – pateikti sistemiską žinių visumą, skaitytojais įsitikins nesunkiai. Įsitikins ir tu, kad ši enciklopedija yra ne tik informacijos šaltinis. Ją skaitant išryškėja rengėjų nuostata – estetikos mokslą, estetiškumo fenomeną nušviesti platesniais, negu reikalauja akademinis griežtumas, aspektais, parodyti kaip dinamišką įvairiapusiško filosofinio apmąstymo sritį.

Apie tai galima spręsti iš sąvokų, problemų ir personalijų atrankos, bylojančios apie rengėjų kruopštų analitinį parengiamąjį darbą, taip pat iš tematikos istorinės ir dalykinės aprėpties. Istoriniai rėmai apima laikotarpį nuo Platono, iškėlusio grožio idėją, kuri šimtmečiais buvo meno kūrybos įkvėpimo šaltinis, iki pastaraisiais dešimtmečiais išgarsėjusių postmodernistų, kurių ne vienas svarbiu dalyku laiko kaip tik grožio, kitų klasikinio meno idėjų dekonstrukciją. Šiuose laiko rėmuose pateikiamos ir Rytų šalių filosofojoje, mene susiformavusios estetiškumo sampratos.

Problemų suvokimo, kėlimo ir sprendimo būdų įvairovė aptariama tarpusavyje susipynusiais tautiniais ir istoriniais, teoriniais

ir pasaulėžiūriniais aspektais. Žvelgiant tautiškumo požiūriu, atskirais straipsniais parodoma, kaip estetika formavosi latvių, prancūzų, indų, japonų ir kitų tautų kultūrose; pasaulėžiūrinio ir teorinio pagrindu yra skiriamos idealistinė, materialistinė, fenomenologinė, egzistencialistinė, hermeneutinė, intuityvistinė bei kitokios estetikos teorijos; dar kitokiais požiūriais yra skiriamos informacinė, įsijautimo, literatūros, medicinos, sporto ir kitų rūšių estetika.

Kad ir kurią estetikos problemą ir teoriją imtume, esama tiesiogiai ar netiesiogiai jose slypinčių nuorodų į meniškumą, į atskiras meno šakas, į menotyra, į meno istoriją, į meno kūrybą. Šiuo požiūriu aptariamos pagrindinių menų ir jų žanrų sampratos – nuo tradicinių žodinio meno šakų, tokių kaip epas, drama, tragedija, iki šiuolaikinių meninės kūrybos formų, kurias itin raiškiai reprezentuoja hepeningas, instaliacija, popmenas (fluxus).

Reikšminga enciklopedijoje teikiamos informacijos dalis yra žinios apie autorius – iškilus estетinių teorijų kūrėjus ir interpretatorius, pradedant estetikos mokslo pagrindėju Alexanderiu Baumgartenu. Skaitytojas sužinos, kaip grožio ir meno prigimtį, meną, estetinės raiškos specifiką, meno kūrybą ir suvokimą, vertinimo kriterijus ir kitus klausimus aiškino tokie mąstytojai kaip Henri Focillonas ir Etienne Gilsonas, Andre Malraux ir Susanne K. Langer, Benedetto Croce ir Etienne Souriau, kuo jų požiūriai buvo skirtingi ir kuo panašūs.

Nepamiršti ir lietuvių estetikai. Iš anksčiau – tai Jurgis Baltrušaitis, Jonas Grinius, Vosylius Sezemanas, Stasys Šalcauskis, aptariamas dabartinių estetikų – Alfonso Adriuškevičiaus, Antano Andri-

jausko, Algirdo Gaižučio, Žibarto Jackūno, Antano Katalyno, Juozo Mureikos, Krescencijaus Stoškaus indėlis į estetikos plėtrą. Pateikiamos ir jau Amžinybėn iškeliavusių leidinio bendraautorių filosofų Leonardos Jekentaitės, Algio Uždavinio, latvio Uldžio Sūnos kūrybinės biografijos, jų parašyti straipsniai.

Leidinyje randama vietos ir filosofams, kurių darbai nėra tiesiogine prasme priskirtini estetikai, kurie stovėjo kelių filosofinių disciplinų ir tėkmių kryžkelėje ir savo idėjomis darė reikšmingą poveikį estetikos ir meno teorijoms, menotyrai. Tai Theodoras Adorno, Henri Bergsonas, Franzas Brentano, Jurgenas Habermasas, Sørenas Kierkegaard'as, Arthuras Schopenhaueris ir kiti, taip pat su postmodernizmo tėkme siejami autoriai – Michelis Foucault, Jacques Derrida, Gilles Deleuze. Šių mąstytojų pristatymas leidžia parodyti, kad estetika kaip filosofijos šaka buvo ir yra plėtojama bendroje filosofijos ir meno tėkmėje, yra daugeliu probleminių saitų susijusi su tuo, apie ką mąstė ir ką rašė iškilieji mąstytojai.

Svarbiausia enciklopedijos turinio dalis yra apie estetiką, estetinį žmogaus santykį su pasauliu. Tam skirtas pluoštas ilgesnių ir trumpesnių straipsnių. Juose įvairiapusiškai nušviečiamas estetikos objektas, apibūdinami estetinės raiškos būdai: *dėsniai, kategorijos, nuostata, suvokimas, patyrimas, kontempliacija, pasigėrėjimas, distancija, jausmai, kalba, poreikiai*. Aptariami estetikos ir menotyros, estetikos ir semiotikos, estetikos ir sociologijos ryšiai. Nemažai straipsnių gvildena ir meno problematiką: meną ir moralę, meną ir pažinimą, meną ir religiją, meno funkcijas, meną menui, pagaliau meno mirtį.

Tarp estetiškumo fenomeną aiškinančių sąvokų centrinę vietą užima *grožis* kaip savotiška estetiškumo paradigma, kurios šviesoje aiškėja, ką reiškia kitos estetiškumo apraiškos – *didingumas, kilnumas, gracingumas, tragiškumas*, taip pat *komiškumas, bjaurumas*. Nepamirštama ir tai, ką galėtume laikyti estetikos ir meno raiškos periferine sritimi, apie tai byloja straipsniai, skirti kasdienybės estetikai, gyvenimo menui, parodantys estetikos gijas su gyvenimo filosofija, filosofine antropologija, etika. Apibūdinant vieną ar kitą estetikos reiškinių, leidžiamasi ir į gretutines sritis, pavyzdžiui, aplinkos estetika nagrinėjama ne tik estetiniu, bet ir edukologiniu, ekonominiu požiūriais. Straipsniai, kurių nemažą dalį parašė pats leidinio sudarytojas, yra išsamūs, aptariamieji klausimai juose dėstomi kaip atviros temos, žadinančios norą toliau gilintis ir ieškoti.

Šalia sąvokų, tiesiogiai išreiškiančių estetinės patirties būsenas, atskirais straipsniais aptiriamos ir pagal savo bendrąją prasmę su estetinė raiška nesusijusios dvasinės būsenos: *abejonė, aistra, apatija, atlaidumas, atmintis, atsakomybė, ilgesys, intuicija* ir kitos. Jos sudaro savotišką neestetinių estетinių išgyvenimų foną, leidžiantį suprasti, kad šios būsenos vienaip ar kitaip gali glūdėti ir estetinėje patirtyje, taigi, meno išgyvenimuose esama ir aistros, ir atminties, ir atsakomybės, ir abejonės. Estetiniai išgyvenimai, kaip galima suprasti, turi ir moralinę, religinę, egzistencinę reikšmę.

Estetinę reikšmę sunkiau išvelgti *atlaidumo* būsenoje, o religinė, moralinė reikšmė čia akivaizdi, nors nesunku suprasti, kad galima ir tokia gyvenimo meno apraiška kaip

menas atleisti. Estetinis turinys nelengvai išvelgiamas ir *godulio* sąvokoje, nors pamo-ralizavimui ji atveria plačią erdvę. O *ilgesio* išgyvenimas, be kitokių reikšmės atspalvių, gali būti įvardijamas kaip egzistencialija, išreiškianti tikrumo nostalgiją pasaulyje, kuriame viešpatauja simuliakrai.

Tarp aptariamų estetiškumo sampratų kaip itin reikšminga išsiskiria *pajautos* sąvoka. Ją į estetikos vartoseną, atrodo, bus įvedęs šio leidinio sudarytojas Mureika. Šią sąvoką rasime daugelyje jo straipsnių. Viename jų rašoma: „Pajauta, viena svarbiausių (greta mąstymo, tikėjimo, vaizduotės, kalbos, supratimo, atminties ir prasmės) dvasingumo apraiškų, sietina su gr. *aisthesis* (jutimas, pajauta, suvokimas)“ (p. 469); „...estetologijos kategorija, žyminti estetinės veiklos semantinį centrą“ (p. 470). Fragmentiškų pajautos išvalgų, straipsnio autoriaus teigimu, nestokota daugelio filosofų raštuose, pradedant Aristotelium ir baigiant J. Lacanu. Galima suprasti, jog tai lyg ir pamatinė estetikos ir kartu estetiką peržengianti kategorija, apimanti daugumą estetinio pobūdžio patirčių, priklausanti dėsniams, kurie galioja „estetinės veiklos visumai“ (p. 141).

Nuo pajautos yra neatsiejama *estetologijos* sąvoka: „mokslas, tiriantis ir interpretuojantis pajautą, kaip dvasinę galią ir prasių steigties būdą, pajautos sandus bei ryšius su kt. dvasinėmis galiomis“ (p. 174). Estetiką estetologija traktuoja kaip vieną savo sudedamųjų dalių, o tiksliau: „Estetika veikiau yra artimų disciplinų (teorijų) šeima – *estetologija*, kurią vienija visų analitinių ir interpretacinių svarstymų objektas – estetinė veikla ir jos savitumai. Turime pagrindo manyti, kad vyksta esteti-

kos transformacija“ (p. 178). Klasikinėje estetikoje atsirado krizės požymių, ji pasidarė ankšta, tapo nepajėgi paaiškinti „estetinės veiklos daugiabriaunės specifikos, drauge naujų tos veiklos apraiškų, jų santykio su prasmėmis steigimu ir vertybėmis“ (p. 175).

Mažiau išprususiam skaitytojui gali kilti klausimas: gal estetikos transformacija yra tik kiekybinis kismas, nors ir iškeliantis klasikinėje estetikoje nesvarstytų problemų, bet vis dėlto galintis išlikti po bendrąja estetikos vėliava? Galima ir palyginti – žinios apie kvantus ir hadronus taip pat neįsikomponuoja į klasikinės fizikos modelius, bet vis dėlto fizika lieka fizika. Už palyginimus svarbiau kitkas – ar virsmas estetologija nereiškia estetikos pabaigos? Būtų sunku patikėti, bet ką gali žinoti, nes jeigu, kaip tenka girdėti, autorius miręs, menas miręs, tad ir estetikai nėra ko ilgai užsibūti. Bet galima galvoti it kitaip – Platono amžinoji Grožio idėja yra estetikos ilgaamžiškumo šaltinis.

Skaitytojui gali kilti ir toks klausimas: ar estetologija nėra su meno filosofija konkuruojantys mokslai? Kaip atsakymą galima rasti platų šių susipynusių sričių skirtumų ir panašumų aiškinimą, kurio trumpas variantas toks: „Meninė veikla visada yra kartu ir estetinė, bet estetinė – meninė ne visada“ (p. 398). Svarstant paprasčiau, estetologiją skaitytojas galėtų suprasti kaip mokslą, atslėdžiantį estetinio prado visuotinumą, visur esamumą, nuo praktinių dalykų, tokių

kaip estetinė terapija, kylant prie aukštų abstrakcijų, nes juk, kaip žinoma, ir teorija „turi būti graži“. Matyt, ir filosofams vertėtų pagalvoti, ar šiuolaikinis filosofijos diskursas atitinka klasikines būties ir tiesos sampratą, o jeigu jas peržengia ir kvestionuoja, kas beveik neabejotina, ar reikėtų paieškoti naujo termino (filosofologija?).

Daugelyje straipsnių vartojami estetinio vertinimo ir vertybių terminai, tačiau priekabesnis skaitytojas pasiges išsamesnio straipsnio apie vertybes, kaip ir apie jas tiriantį mokslą – aksiologiją. Šiam terminui iš viso nėra skirto straipsnio, o estetinis vertinimas ir vertybė apibūdinama kaip „pajautų patyrimo sfera, turinti fenomenologinę įvykio pavidalą, semiologinę raišką ir semantinę pobūdį, kuris meno kūrinuose įgyja dar ir konvencionalumo pamatą“ (p. 171). Žinant, kad vertinimas yra bet kokio estetinio santykio sandas, painokas aiškinimas vargu ar tenkina enciklopedijai būdingą aiškumo ir paprastumo kriterijų. Klausimų, pastabų ir pamąstymų kyla ir daugiau, nes estetikos klausimai enciklopedijoje gvildenami kaip atviras mąstymas, skatinantis ieškoti ir savaip interpretuoti, akivaizdus dabar taip pageidaujamas tarpdiscipliniškumas. Enciklopedijos kaip informacijos šaltinio vertę labai padidina išsamios bibliografijos, kuriomis daugiausia pasižymi leidinio sudarytojo rašyti straipsniai. Tai labai palengvins kiekvieno estetikos problemų tyrėjo darbą.

Bronislovas Kuzmickas